

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. - 2. SZÁM.

RÁKOSI JENŐ IG. ÉS T. TAG
EMLÉKEZETE.

ÍRTA

HEGEDŰS LÓRÁNT

I. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1930. OKTÓBER 27-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1930.

Pápa, 1930. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Rákosi Jenő emlékezete.

Írta : Hegedűs Lóránt.

Tekintetes Akadémia!

A magyar irodalomnak legmélyebben járó elméje, az, kinek nagyszerű, zord tehetsége nem tudott fölolvadni a népszerűség lengő hullámaiban: *Báró Kemény Zsigmond* volt. *Kemény* történeti regényei »*Az özvegy és leánya*«, »*Zord idők*«, »*Rajongók*« és a ritkán olvasott »*Gyulai Pál*«, (amely pedig legalkalmasabb volna magyar renaissance-operák szövegére), a történelmi regényírás tökéletes remekművei. *Kemény* nagy elméjével azután az essay-íráshoz fordult két tanulmánya, az egyik, amelyiket *gróf Széchenyi Istvánról*, a másik, amelyiket »*A két Wesselényi*«-ről írt, a magyar essay-irodalom utólérhetetlen magasságait képezik. *Kemény* még közelebb jutott a politikához akkor, amikor közvetlenül a szabadságharc leveretése után, 1850-ben kiadta »*Forradalom után*«, majd egy év múlva »*Még egy szó a forradalom után*« című könyveit, amelyekben bámulatraméltó éleslátással nemcsak az akkori nemzeti levertség láthatárát kémlelte körül, hanem olyan külpolitikai megállapításokat tesz, amelyek úgyszólván a világháború kezdetéig vezetnek el bennünket. Nem szabad elfelednünk, hogy ugyanez a *báró Kemény Zsigmond* még közelebb lépett a napi politikához akkor, midőn Kolozsvárit már 1843-

tejtegetéseit, majd a *Pesti Naplót* megalapítván, a magyar közírásnak (publicisztika) első harcosává lett elméjének hatalmas fegyverével.

Kemény e nagyszerű irodalmi ténykedését el kellett szemünk előtt léptetnünk azért, hogy vele szemben föl-

léptessük azt a tragikus megállapítást, hogy ez a lángelme nem tudta meghódítani a magyar közönséget, az olvasóközönség rétegei ma is idegenkednek munkáitól, irodalmi iskolát nem hagyott maga után és zord tehetsége elszigetelten áll a könnyű sikerekre könnyen kapható magyar irodalomban. *Gyulai Pál* és báró *Kemény Zsigmond* többi megértő nagy barátja abban reménykedtek és reménykedhettek is, hogy későbbi korok majd igazságot fognak szolgáltatni *Keménynek* és népszerűvé teszik őt. Ma már azt kell mondanunk, hogy ez a prófécia nem következett be. *Kemény* föllépése óta az ország átélt egy szabadságharcot, egy konzervatív abszolutizmust, egy liberális föllendülést, egy pusztító világháborút s most ismét megcsonkulva konzervatív korszakába érkezett: de báró *Kemény Zsigmond* olvasóköre nem nőtt meg, sőt mivel a legnagyobb írók munkái is részben alá vannak vetve a mulandóság levélhullató törvényeinek, *Kemény* még távolabb van az irodalmi közvéleménytől, mint valaha. Miután pedig ezek a korszakok úgy szólván kimerítik a történelmi változandóság permuitációját, ha nem aszerint állítjuk fel az irodalomtörténetet, amint kívánnók, hanem magunkra erőszakoljuk az objektív igazságokat, azt kell mondanom, hogy ezt az ítéletet *Kemény* szemben véglegesnek lehet tekintenünk. Ha irodalomtörténetünk nem lenne oly távol az exakt tudományos vizsgálattól, mint ma van még, ezt már régebben észrevette volna, hiszen matematikai nyelven szólva, annak a valószínűsége, hogy *Kemény* e tragikus elszigeteltségéből kimenthető, matematikailag elhanyagolható mennyiségnek mondható. Ha Papp Ferenc vegyik szép dolgozatában (*»Kemény Zsigmond«*. *Irodalomtörténeti Füzetek*, 1927.) azt írja, hogy *Kemény* »regényköltészete nagy gondolatvilág foglalhatja, mely a magyar szellemi életből fejlődött a világ-irodalomnak egyetemes jelentőségű alkotórészévé«: úgy ne feledjük, hogy erről s *Keményről* a külföld nem tud semmit. Ha azonban egy csillagász vagy fizikus rájön arra, hogy két tényező állandó jelenségsort képez, akkor nem e tények lemagyarázásával, hanem azzal fog foglalkozni, hogy e két állandó jelenségsornak közös okát keresi meg. Közös

okának kell tehát lenni annak is, hogy egy ily nagy tehetség merült fel a magyar szépirodalom és közírás terén és annak is, hogy ez a tehetség, hatását tekintve, tragikus egyedülletben maradt.

Hogy ezt a problémát megfejthessük, le kell szállnunk báró Kemény Zsigmond kikérlek legmélyére — s tennünk kell ezt ez alkalommal azért, mert az a remény biztat, hogy ott a mélységben rá fogunk akadni Rákosi Jenő megértésére.

Azt hiszem, hogy azon kitűnő tanulmányok által vezetettve, amelyek báró Kemény Zsigmondról Papp Ferenc tagtársunk kiadott, a probléma nyitját megtalálhatjuk. Kemény nagyságának és egyedülvalósága tragikumának közös forrása az, hogy ő alapjában drámai tehetség volt, aki azonban soha drámát nem alkotott, hanem nagy drámai készségét az elbeszélő, műfajban és a politikai irodalomban próbálta ki. A bizonyítása ennek könnyű. Kemény regényeiben nagyszerű mindaz, ami a drámában a hatást biztosítja: az alakok éles, sőt érdes rajzolása, a folyton gyorsuló cselekmény rettentő következetessége, a különféle, aránylag kis okokból induló események összetorlódása és az a mindig elháríthatatlan végzetszerű tragikus bukás, mely egyaránt jellemzi a nagy görög tragédiákat, Shakespeare alkotásait és báró Kemény Zsigmond regényeit. Ellenben hiányzik az elbeszélő művekből mindaz, ami a regényt regénnyé teszi: a humor, a himes mezőkön való elandalódás, a fantázia lepkéjének kergetése és az a megragadó lendület, amely viszont Jókai műveit tette halhatatlanná. A politikai irodalomban Keménynek ugyanez a szerepe volt. Mig az újságírás rendszeren kiró műfaj, a meglevő eseményeknek lehető éles lencsébe való beállítás, addig Kemény minden tanulmánya és újságírói működése mennyi drámai küzdelem az eseményekkel. Nem engedi, hogy az események kívülről reá hassanak, hanem maga tör rájuk, hogy azokat átalakítsa, a lelkeket rábeszélje, megnyugtassa, vagy más útra térítse. Vagyis Kemény Zsigmond a hirlapírást is a drámaíró szemüvegén nézte, mert tényleg egész lelke így volt berendezve. Ha a Nemzeti Színháznak:

Kemény idejében lett volna olyan igazgatója, ki *báró Kemény Zsigmond* nagyszerű tehetségét a tragédiaíráásra tudja átvinni, akkor a magyar tragédia épp úgy elfoglalja világhírét a világirodalomban, mint a magyar líra és részben a magyar regény. Mindez elmaradt és elmaradt *Kemény* megértése is azon egy okon, mert drámai lelke nem a drámában érvényesült, hanem más műfajokat választott leverődése anyagául, amelyekben egész ereje nem tudott a közönséggel találkozni.

Ha elég bátorságunk van ahhoz, hogy az idő mai távlatából *Keménynek* ezt a tragikus beállítását meglássuk, akkor rögtön egy másik tüneményt fogunk észrevenni, t. i. azt, hogy ez az egyedülálló lángész, ki a közönségtől távolmaradt és irodalmi iskolát nem hagyott hátra, egyetlen embert vitt be a magyar irodalomba, egyet, kinek tehetsége őt magához vonzotta, kit minden ellentétük dacára végtelen gyöngédséggel árasztott el, ki egész élete pályáján érezte és vallotta *báró Kemény Zsigmondnak* ezt a »fölfedező« erejét. Ez a tehetség, akit fiatalon ismert föl *Kemény*, drámaíró volt és mert az volt, azért *Kemény Zsigmond* őt újságírónak, közirónak alkalmazta. Értsük meg, hogy semmi más *Keményt* nem vonzotta, mint az, hogy egy újságíróban ő drámaírót sejtett és drámaíróban újságírót, mert az a *Rákosi Jenő*, akit ő fölfedezett — hisz róla van szó — semmi más módon nem tartozott *Kemény* köréhez. Az erdélyi mágnás báró és elismert politikus előtt megjelent egy hórihorgas, torzonborz kinézésű, félszemű, szerény jogász, akit még gyermekkorában *Kremsernek* hívtak, aki akkor, mikor ez történt, a kiegyezés esztendejében, »*Régi dal régi gyűlölségről*« című darabjával megbukott az Akadémia pályázatán, de egyik bírálója az a *báró Kemény Zsigmond* volt, akinek mélyenlátó szeme észrevette, hogy ebben az íróban drámai lélek s ennél fogva közíró (publicista) lakik. Az irodalomtörténelem vonzásai nem véletlenek, hanem épp oly törvényszerűek, mint ahogy *Taine* Hypolite mondja (*A művészetek filozófiájában*), hogy az irodalmi termékek épp oly törvényszerűek, mint a cukor, vagy a vitriol. Ez a vonzás, mely *báró Kemény Zsigmond* nagy

lelkén át Rákosi Jenőig ért, nevezetes törvényszerűséggel történt és kezünkbe adja azt a fáklyát, amelynek világánál a lelkek mély barlangjaiban e nagy tehetséget megismerhetjük.

Hogy báró Kemény Zsigmondnak és Rákosi Jenőnek ez a lelki összekapcsolása, amellyel emlékezésein megindult, nem írói mesterkedés, nem véletlenek kihasználása, hanem egész életre kiható nagy és szerintem törvényszerű jelenség, azt maga Rákosi Jenő bizonyítja. Rákosi, ki a vas megyei Acsádon született 1842 november 12-én, csak élete alkonyán, 80. évén túl talált időt arra, hogy »Emlékezések«-ei írjon, ezek első kötetében pályájának e nevezetes fordulóját (158. lap) a következőképpen írja le, kezdván azon jelenetet, mikor bekerült báró Kemény Zsigmond elé:

»Még az életben nagyobb ember előtt nem álltam. Egy kis, zömök, majdnem tömzsi ember jön felém. Aránylag nagy fej ül a vállán, nagy szemekkel néz rám s minekutána bemutatkoztam, hogy »hivatni tetszett«, meg is szólalt. — »Csak azért kérttem, mert szerződteni akarom a Pesti Naplóhoz. Nem azért, hogy újságíró legyen, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámákat írni. Mert akadémiai pályázaton megbukott ugyan a darabja, de nálam wem bukott meg. Jelentkezzék csak Királyi Pálnál és üljön be a szerkesztőségbe«. Ennyi volt és nem több a beszélgetés. Én alig mondtam egy-két szót. Ellenben úgy jöttem ki onnan, mint az az ember, akit egy szál deszkán táncoltatott az óceán s ki most egyszerre partra lépett és szilárd földet érez a lába alatt. Az én existenciám kérdése és a családom sorsa itt néhány pillanat alatt elintéződött«.

Ugyanígy írja le e nagyjelentőségű találkozást a »Rákosi Jenő élete és műve« című, Rákosi halála után, 1930-ban megjelent enciklopédikus munkában Sajó Aladár. Hogy pedig Rákosi maga, ki lírai kilengésekre nem igen volt hajlandó, mennyire lelke mélyén érezte ennek a tettnek báró Kemény Zsigmond által való fölfedeztetésének jelentőségét, azt ugyancsak Emlékezéseiben (161. oldal) így

vallja be: »Sokat hánytorgatták életemben komolyan is, gúnyosan is, hogy én vagyok a nagy felfedező, aki fiatal törekvőket, akikben tehetséget sejtek, szóhoz és levegőhöz juttatok. Itt van ennek a titka. Nem én segítettem, hanem segítette Kemény Zsigmond«.

Ha *Rákosi Jenőt* ebbe a *Kemény Zsigmondi* világításba állítjuk bele, akkor tudjuk csak megérteni tüneményes tehetségének igazi lényegét és több mint hatvan éven át hihetetlen erővel folytatott csatáinak belső összefüggését. Máskép ezt a tüneményt, ki *Rákosi Jenő* képében áll előttünk, sem szemlélhetni, sem hatását megérteni nem lehet. Mindenesetre azonban ez a megértés csak akkor sikerül nekünk, ha nem a fölszínél maradunk. Nem külső jelenségben, még csak nem is irodalmi irányokban találkoztak a magyar közírás megalapítója, báró *Kemény Zsigmond* és a publicisztika legnagyobb mestere, *Rákosi Jenő*, ki a Pesti Naplóhoz való szerződésétől kezdve 1929 február 8-án bekövetkezett haláláig vezető egyénisége volt a magyar újságírásnak. Külső összehasonlítást már csak azért sem lehet keresni kettőjük között, mert tudvalevőleg éppen az a nagytekintélyű irodalmi kör, amely báró *Kemény Zsigmond*, elismertetéséért oly nemes hévvel küzdött és amelynek *Gyulai Pál* volt a vezére, egész pályáján át *Rákosi Jenő*vel szemben ellenfélnek mutatkozott. A goromba dorongolástól kezdve, a gúnyos csipésekig és túsúrásokig nem volt oly irodalmi fegyver, melyet a Kemény-hagyományok örököse, *Gyulai Pál* és *Kemény* közirodalmi vezérségének örököse, *Rákosi Jenő*, egymással szemben ki ne használtak volna. Az összeütközések a politikától kezdve egész a drámai bírálatokig mindenütt megtalálhatók, hol roppant heves összecsapásokban, hol pedig ama negédes évődésekben, melyeknek legjellegzetesebb esetét egy krónikairó (*Jónás Károly* »*Tarka könyv*«.) abban jegyezte föl, hogy *Gyulai Pál* Karczag Jánost, ki nála hivatalos szolgálai állást kért, a következő levéllel küldte át *Rákosi Jenő*höz: »Ezt az embert ajánlották nekem szolgálai állásra; kérdésemre, hogy tud-e írni, azt felelte: Nem. Hát azt gondolom, hogy

ez éppen jó lesz Önnek, mert Ön sem tud írni«. (Rákosi Jenő éppen ezért megfogadta Jánost szolgának.)

Ellenben megtaláljuk a magyar közirodalomnak ezt a nagy ércerét, mely Kemény Zsigmondnál kezdődik és Rákosi Jenőben folytatódik, akkor, ha abban a lelki mélységben kutatunk, melyet előbb fejtegettem. Ha igaz az, amit *Beöthy Zsolt* mond »*A tragikumról*« szóló nagy munkájának legvégén, hogy »Báró Kemény Zsigmond a mi meggyőződésünk szerint a legkiválóbb tragikai költők egyike« (XXXV. fejezet), akkor épp úgy igaz az is, hogy *Rákosi Jenő* egész temperamentuma éppoly drámai volt, mint Keményé, csakhogy ő benne ki is tombolta magát egészen ez a tehetség, még pedig egyszerre, a drámaírás és a közirodalom terén. Mindezt teljesen meggyőzővé teszi és igazságunkat megerősíti az a megfigyelés, hogy *Rákosi* az újságírásban épp oly romantikus drámaíró volt, mint történelmi tragédiáinak megszerkesztésénél és viszont darabjaiban a szónoki művészetnek (amely drámai alkotást tekintve sokszor túlteng színpadi alakjaiban) ugyanazzal a tűzijátékával kápráztatta el a színház közönségét, mint újságcikkeiben, amelyeket *Papp Ferenc* »*Rákosi Jenő a hírlapíró*«, című munkájában ugyané szavakkal jellemez (43. old.). Ugyancsak *Papp Ferenc* fejezi ki a mi igazságunkat akkor, amikor így szól (123. oldal): »A vágynak szeszélyes játéka épp oly romantikus vonás Rákosinak politikai írói küzdelmében, mint volt drámáiban«. *Rákosi* éppen ezért testestül-lelkestül publicista, közíró és a magyar közírásnak *báró Kemény Zsigmond* után utolérhetetlen mestere, mert az a tulajdonsága van meg, amelyet főntebb kiemeltem Kemény lelkének vizsgálatánál, ő sohasem elbeszélő módon, hanem drámailag áll az eseményekkel szemben, vagy hogy ismétljem előbbi megállapításomat, birkózik velük. Ismét és ismét hangsúlyoznom kell ezt azért, mert szerintem a közirodalomnak egy sokat hányatott nemzet történetében, a nemzet lelkének kiépítésében fontossága s megrendítően nagy szerepe éppen ebben a drámai fölfogásban van. *Péterfy Jenő* »*A tragédiáról*« szóló klasszikus értekezésében azt írja, hogy: »Annyi bizonyos, hogy a műfajok

egyes határozott formáikban néha egyidőre letűnnek, erejüket veszítik, vagy átváltoznak«. Ez az átváltozás szerény nézetem szerint abban nyilvánul, hogy míg a régi görög epos izgatott és folyton hányatott-forgatott korunkban az újságírásban, a zszurnalisztikában jelenik meg, addig az igazi közíró lelke szerint a nagy, a nép kórusain felépülő görög tragédiairóknak a folytatása. *Báró Kemény Zsigmond* és később *Rákosi Jenő* közirodalmi műveiben ugyanaz a láthatatlan kórus hallható folyton, amelyet Aischylos az *Oresztiában* színpadra visz, hogy a népet s a királyt intellekkel lássa el. Ebből a drámai felofgásból következik Rákosi állandó nyugtalansága is. Valóban, az elbeszélő, a szemléelő művész nyugodhat, de nem pihenhet, sőt nem maradhat változatlanul egy oly lélek, amely közvetlenül kell, hogy odalépjen az eseményekhez s azokhoz hozzányúljon akkor, amikor még a tények, jellemek, háborús összecsapások vagy törvényhozói reformok nem hültek ki, hanem vulkanikus állapotban vannak, amint a sors vagy nemzet lelke földobta őket a fölszinre. Ez az izzó lávaömlés Rákosi lényében van. Legsikerültebb újságcikkei éppen azok, amelyek annyira drámaiak, hogy rájuk illik *Hebbel* mondása, aki szerint »A drámaíró úgy jár, mintha lábai tüzes vason rohannának«.

Csak így magyarázhatjuk meg *Rákosi* közirodalmi munkásságának azt a monumentális vonását, amelyet *Sík-abonyi Antal* »*Rákosi Jenő a publicista*«, című dolgozatában helyesen tüntet fel akkor, amikor e nagy tehetség rendkívüli termékenységét példázza. Amint nevezett írónk mondja, »Rákosi Jenő hírlapi cikkeiből hat kötet válogatott gyűjtemény jelent meg eddig. Az első »*A magyarságért*« cím alatt. Aztán két kötet került az olvasók elé »*Tiszavirág*«, címen. A tizenkét kötetben megjelent munkái sorában három kötetben vannak a »tárcák és cikkek«. A hetedik kötet most van megjelenőben »*Alakok a múlt ködében*« címmel. A »*Tiszavirág*« két kötetében 1916 november végétől 1919 március közepéig írott cikkeit találjuk együtt. Összesen, csupán e két kötetben négyszáztizenhat cikk! Két év és mintegy három hónap termése. Rákosi Jenő átlag

minden második nap írt egy cikket e kötet tanúsága szerint. E tanúság valóban nem csal, hajlott koráig ugyanez a termékenység jellemezte. És hogy ha *Rákosi Jenő Gyulai Pállal* folytatott egyik kemény polémiájában azt állította, hogy egy igazi költőnek vagy írónak folyton teremtenie kell, amit *Gyulai* tagadott, ebben a pontban *Rákosi Jenőnek* kell igazat adnunk, s az ő példája maga itt hangos bizonyság.

Ha ezt az óriási irodalmi teljesítményt egységes szempontból akarjuk összefogni, valóban nem tehetünk egyebet, minthogy elővesszük azt a jelentést, amelyet 1915-ben, a világháború közepén a *Bródy-jutalom* odaítélésére kiküldött bizottság terjesztett Akadémiánk elé, azzal az indítvánnyal, hogy a jutalom *Rákosi Jenőnek* ítéltessek oda, amely indítvány aztán Akadémiánk által határozattá emeltetett. Ennek a jelentésnek szerzője a magyar elméleti politika legnagyobb mestere, *Concha Győző*, kinek munkásságáról méltán vallják azt tanítványai, hogy az egyetlen nagy politikai gondolkozó, kinek elmélete túlélte a modern írók közül a világháború katasztrófáját. *Concha* e kitűnő összefoglalásában így méltatja *Rákosit*:

Rákosi Jenő az alkotmányát visszaszerzett Magyarországnak legnagyobb publicistája, akár eszközeit nézzük, melyekkel hivatását betölti, akár a nemzeti életnek területeit tekintjük, melyeken munkálkodását folytatja, akár a hatást mérlegeljük, melyet elért.

Klasszikus képzettséggel, költői érrel, de az emberi élet összes reális helyzetei iránt való nagy fogékonysággal is lép pályájára, melyen csakhamar megszerzi annak szakszerű, publicisztikai és technikai fegyverzetét.

Publicisztikai egyéniségének eredetiségét, sajátosságát, szinte kivételességét az teszi, hogy lelkét a nemzet közéleté a maga egészében ragadta meg és nagy tehetségevel ennek mondhatni minden oldalát bírta és bírja lanckadatlanul, egyenletesen, senkitől sem kölcsönzött egyéni eredetiséggel szolgálni.

A publicisztika rá nézve nem az állami hatalom irányzásának eszköze csak. E hatalom forrásaira: a faji, a gazdasági, az értelmi, a művészi, a vallási, az erkölcsi erőkre

hatni, a fajnak egyik alaptényezőjét, nyelvét védni, tökéletesíteni, előtte az elsóvel egyenlőrangú cél volt és maradt.

Rákosi nagy hatásának titka abban áll, hogy van hozzá ereje a nemzeti élet mindezen részeiben egyéni erejével ébresztően, példaadással, ha kell fékezően, ha kell korholólag nemcsak föllépni, az ígét hirdetni, hanem a mindenkori helyzetben azt, ami a közönség lelkében szunnyad, ami a közérzésben, a közgondolkodásban alaktalanul forrong, egyéni divinációjával életre ébreszteni is.

A Budapesti Hírlap a magyar kultúrának így vált valóságos iskolájává, templomává, melyben a nemzetnek önkormányzó, politikai szükségletei mellett annak gazdasági, értelmi, erkölcsi, alkotó, produktív szükségletei is minden irányban kielégítésre találtak.

Ily templommá, a nemzet összes szükségleteinek kultuszhelyévé a költő Rákosi avatta, segítve írásainak formája, temperamentumának heve, eleven, szellemének ötletes frissesége által. Hasznos iskolává pedig hirdetett tanainak a józan okosság sugallta tartalmával tette.

Rákosi ily univerzális hatásának titkát egyéni zsenijén kívül azoknak az időknék körülményeiben is kell keresni, melyekben ifjúvá nőtt, midőn nemzetének egész életét, a nyelvit, a gazdaságit, a szellemid, a politikait részben lerontva, részben erősen megtámadva látta maga körül. A nemzeti élet újraébredésének első szakában, a hatvanas évek elején, minden magyar így egészében látta a jövőt, de Rákosinak volt meg a kivételes ereje, hogy egy félszázadon keresztül e nagy összefüggéseket ne csak soha szem elől ne tévessze, magát a nemzeti élet egyik oldalának kultuszába belé ne temesse, de mint költő, mint színházalapító, mint esztétikus, mint nyelvész, mint új tehetségeket felfedező, mint szociális együttműködések létrehozó, támogató, mint politikus a nemzeti élet összes irányait aktiv, egyéni erejével szolgálja.

A nemzeti élet egészének az akciólehetőséget, a teljes kibontakozás útját Deák műve nyitotta meg.

Rákosi teljes lélekkel állott be e mű harcosai közé és

elkeseredetten küzdött azok ellen, akik létrejöttét s amikor világra jött is, megszilárdulását a mai nemzedékre érthetetlen kicsinyes akadékoskodással meggátolni akarták, mert az általa elért eredményt szegényesnek, a nemzet jövőjét feladónak tekintették.

Rákosi a pályája első tizedében folytatott e harca egész életére erősen hozzáfüzte Deák gondolatához és magyarázza annak későbbi szakában néha kíméletlen élességét Deák művének egykori támadói ellen.

Deák műve a magyar népet visszahelyezve a nemzeti lét fokára, melyről Világosnál lehanyatlott, mi volt természetesebb, mint a magyarság szellemének az emberi élet minden szférájában való felfegyverzésére törekedni. A magyar sajátosságának erősítése, teljes kifejezése, kiterjesztése nyelvben, gazdálkodásban, irodalomban, művészetben, a jogi és politikai intézményekben, egyszóval a magyar faj mint öncél lebegett Rákosi lelke előtt, mert érezte, hogy nemzete nem bármilyen kultúráért, nem bármilyen szabadságért, hanem a magyar szellemért, a magyar szabadságért vívta százados harcait. S ő a magyarság ez öncéluságának lelkes eszközévé vált egész életén át. De azt is akarta, hogy a nemzet nem magyar fajú tagjai is hozzá hasonló eszközei legyenek. Dunántúlról való származása, ahol e készség a nem magyar fajúak részéről is meg volt, elhomályosították tiszta látását, a forró nemzeti érzése lángjából egyaránt lelkes és okos pályáján néha-néha sovíniszta füst is csapott ki.

Rákosi publicisztikai tehetségének — értelmi nagy fényoldalai, hazafiúi motívumai mellett — utoljára hagtuk legimponálóbb megnyilatkozását.

A maga emberségéből, tőke nélkül tudott a Budapesti Hírlapban nemzeti ideáljainak a nemzet hatalmas rétegeit irányító, pártoktól, gazdasági konzorciumoktól független, mondhatni tribuni orgánumot teremteni s egy emberöltőn keresztül állandó erőben fenntartani.

A tetterő hasonló példáját nemcsak a mi kis világunk nem mutatja, de a nagyvilágban is ily siker csak többszö-

rös milliomosoknak, nem is üzleti érdektől menten, jut osztályrészül.

Innen-onnan ötven esztendeje, hogy Rákosi publicista hivatásának él és pályáján folyton emelkedik. Őt a kor nem tudta megelőzni, még mindig előtte jár. Az Aesopus mese-mondó naivsága és ötletessége, Endre és Johanna tüze, szenvedelme a mai világrendítő harc méreteihez illő arányban törnek elő mai megnyilatkozásaiban is, melyekkel nemzete jövőjébe vetett tántoríthatatlan bizalmát árasztja maga körül.

Az Akadémia koszorúja *magától hull* Rákosi Jenő fejére.«

Eddig *Concha* klasszikus megállapítása, mely mesterei ecsetvonásokkal *Rákosi* közirodalmi nagyságát jellemzi, minden további szó csak kevesebbet mondhatna. Ha most már annak a monumentális alkotásnak, melyet *Rákosi Jenő* hatvan éves cikkírása jelent, jellemző részleteibe akarunk behatolni, megint igen szerencsés módon járt mesgyére jutunk. Nevezetesen, midőn 1920 október 24-én a *Kisfaludy Társaság* megünnepelte *Rákosi Jenő* félszázados tagságát, *Berzeviczy Albert*, Akadémiánk elnöke, *Beöthy Zsolt* és *Bárd Miklós* avatott lélekkel, méltatták az ünnepelt működését. Midőn pedig *Rákosi Jenő* nekik felelt, bejelentette, hogy az ünnep alkalmával egyik tisztelője tízezer koronát adott át neki a Kisfaludy Társaság irodalmi céljaira. Ezt az összeget a Kisfaludy Társaság akként használta fel, hogy megbízta egyik rendes tagját, *Papp Ferencet*, egy, a magyar hírlapirodalom körébe vágó tanulmány megírásával, mely az 1922 október 4-i ülésen ily címet nyert: *Rákosi Jenő a hírlapíró*. 1924 áprilisában látott napvilágot 128 oldal terjedelemben. Papp Ferenc tagtársunk díszére legyen mondva, bár *Rákosi* akkor élt, ő teljes őszinteséggel nemcsak dicsőítést adott e nagy tehetségről, hanem hibáit is föltárta. Ezek a hibák éppen azok, amelyek a legérdekesebbek és a legtanulságosabbak, miért is értekezésünk most következő részén ezekkel kívánunk foglalkozni. Azonban itt legyen útmutatásunk nemcsak az, hogy mint egész értekezésem mutatja, *Rákosi* közirodalmi munkássá-

gában is a drámaíró erejét látom lüktetni, hanem magának Papp Ferencnek következő kitűnő meglátása: »A történelem távlatából ki ne látná a túlzásokat Rákosi politikai ítélkezésében? Eszményítései, torzításai sehogy sem ille- nek be történetnek, de ez nem is volt célja. Valójában a mozgó életre akart hatni és azért rajzolta meg politikai eszményképét, hogy mozgásba hozza a tömegeket. Minél inkább belelátott a magyar politikai élet örvényébe, az egy- mással versengő pártok végzetes tévedéseibe, annál inkább égett a vágytól, hogy pontosabban és igézöbben rajzolja meg az eszményi magyar politikát, vagy — mint nevezte — a nemzeti politikát«. (62. 1.)

Miután ugyanekkor *Papp Ferenc* egy más megállapí- tást tesz, ideszegezzük, mert utunk végéhez vezet és sze- rény nézetem szerint befejezi *Rákosi* jellemzését. Ez a rö- vid megállapítás a következő (28. old.) : »Ellenfelei nem alaptalanul vádolták elfogultsággal«. Most már kérdezzük, mi ez az elfogultság, amelyet az irodalomtörténet *Rákosi* egyik jellemzője gyanánt akar elfogadni? Ha nem feledjük el, hogy *báró Kemény Zsigmondból* kiindulva, mit talál- tunk *Rákosi* működése leglelke gyanánt, akkor ezt az elfo- gultságot is más szemmel fogjuk látni, sőt azt hiszem, éppen ebből tanulhat a mai írói nemzedék legtöbbet.

Elfogultságot mutat *Rákosi* egyes személyekkel szem- ben, még pedig heves és támadó elfogultságot. Ilyen volt állásfoglalása *Tisza Kálmánnal* szemben, akkor is, mikor a balközépnak volt vezére (s *Rákosi* őt a »*Reform*«-ban tá- madta), vagy mikor tizenöt éven át Magyarországot mint miniszterelnök kormányozta és *Rákosi* a *Budapesti Hírlap- ban* szállt vele szemben. Ilyen volt elfogultsága eleinte *gróf Tisza Istvánnal* szemben is, kinek később lándzsahordozó- jává szegődött, hiszen a koalíciót megelőző politikai harcok alatt, mikor *Tisza István* a katonai létszám felemelésére s az obstrukció leverésére vállalkozott, kevesen támadták oly elkeseredett hévvel, mint *Rákosi*, aki egy 1898 decemberi vezércikkében azt írja, hogy »rettegve gondolok arra a lehe- tőségre, hogy *Tisza István* gróf a kormányelnöki székbe kerülhet«. Ezekből az bizonyos, hogy *Rákosi* nem objektív

történetíró volt, hanem a közéletben is egy romantikus drámát látott és innét azok a különös tulajdonságai, amelyeket az irodalomtörténet az ő »elfogultságának« nevezhet, A romantikus drámát tudniillik jellemzi az, hogy költője beleszeret valamely túlerősen megvilágított alakba s azt vagy mérhetetlen szerelemmel, vagy mérhetetlen gyűlölettel veszi körül a köré csoportosított cselekményben. Ugyanez, amit *Rákosi* tett, mint hírlapíró. S hogy nála ez csakugyan színpadi mestermű, mutatja, hogy a fentidézettek *egy* részével szemben élete későbbi folyamán teljesen megváltoztatta álláspontját, nem is szégyelte azt és minden emberi keserűséget félretéve, segítőkjükké, vagy éppen bálványozó jukka változott, mint az gróf Tisza István esetében történt. Úgy hiszem ez a dramaturgiai szempont megmagyarázza *Rákosinak* úgy ezt, mint többi, egymással ellentmondó viselkedését és egy különös megfigyelésre serkent ezenkívül. Ez nevezetesen az, hogy *Rákosi* bár éppen azért, msrt rendkívüli lendülettel védett és támadott, nem egyszer megváltoztatta álláspontját és ennélfogva a közszereplők-ről való vélekedését is. Ellenben egyetlenegy pontból nem engedett soha, még pedig különösképpen ugyanazon egyetlen pontból, melyet hagyományképpen *báró Kemény Zsigmondtól* vett át: tudniillik ő és *báró Kemény Zsigmond* voltak Magyarországon a legállandóbb és legmagasabb elenzői az általános szavazati jog behozatalának.

Rákosinak, két publicistái boncolója, *Papp Ferenc* és *Sikabonyi Antal*, egyaránt súlyt helyeztek annak kimutatására, hogy ő állandóan valamely roppant erősen megvilágított gondolat fényvarázsa alatt állott s abból nem tudott kiszabadulni. Ilyen volt, midőn a Reformot szerkesztette, az a tétele, hogy a francia-porosz háborúban Magyarországnak Poroszországot hátba kellene támadnia és Franciaországnak segítségére sietni, ilyen volt a »Magyar Imperializmusról« és »A harminc millió magyarról« odavetített ideálja. Nem más természetű az a törekvése, amelyet ezzel a jelszóval jelzett és töméntelen vezércikkben megszólaltatott: »Magyarul, magyarosan, magyarán« s élete végén amidőn az általa idealizált nemzet szörnyű katasztrófáját

látta, ily megtüzesedett szuggeráló csillag gyanánt hozta a nemzet láthatárára Trianon revíziójának gondolatát. Kétségtelen, hogy *Rákosinak* mindezen törekvéseiben rendkívüli erő mutatkozott, de épp oly bizonyos, hogy az a drámaírói romanticizmus, amelyről mindig szoltam, akadályozta meg őt abban, hogy a való tények világával s a nemzetnek, sajnos, szerényebb anyagi és lelki eszközeivel számoljon. Érdekes, hogy úgy *Rákosi*, mint *Kemény Zsigmond*, romantikusak voltak, de míg *Kemény* folyton pesszimista és mint életrajzírója mondja: »a romantika kedvelt tárgyaihoz, fogásaihoz csak azért jött vissza, hogy a realizmus felsőbb-ségével mondjon róluk ítéletet«, addig *Rákosit* állandóan optimizmus hevíti és a kezébe kerülő tényleges adatokat is egy romantikus jelszó érdekében áldozza föl. Hogy így gyakran lettek ideáljaiból ködképek, kétségtelen. Azonban ne feledjük el azt, hogy a nemzetet hevítették e cikkek, hogy úgy mondjam, a nemzeti lélek kalóriáinak tömegét növelték, sőt — ami még érdekesebb —, ha a romantika oly magasra hágott, hogy a magyarság érdekeit veszélyeztette, akkor *Rákosi* maga túllátott a ködfátyolon s a valóságot hirdette. Erre nézve legnevezetesebb az a tény, hogy a világháború második szakában a Budapesti Hírlapnak ugyanabban a számában, amely közli, hogy a parlamentben egy Apponyi, egy Vázsonyi üdvözlük a kitört orosz forradalmat, *Rákosi* mély szomorúsággal néz az orosz esemény kihatása elé és meglepő meglátással félti e világfelfordulástól Magyarországot. Ez az a pont, amely *Rákosi* lelkében és irodalmi működésében azt a nevezetes fordulatot jelenti, amely kommunista fogsága alatt lassan egész lelkét áthatotta s amelynek rövid méltatásával ez emlékezőt be kívánjuk fejezni.

Mielőtt ezt tennők, azonban még három megállapítással tartozunk. Az egyik az, hogy *Rákosi* öntudatlanul fölismerte saját politikai tehetségének e dramatikus és romantikus alapvonását. Ezért van az, hogy nemcsak drámákat írt hírlapírói működése mellett, hanem »*A tragikumról*«: szóló vitairatában amellet, hogy atyafiságos gorombasággal szedi szét *Beöthy Zsolt* hasonló című munkájának el-

méletét és *Kaiona József Bánk Bánján* csak azért sújt egyet, hogy dorongjával *Gyulai Pált* találja, hanem: mondhatlan vonzalmat érez a tragédia nagy kérdésének megoldásához, azért, mert saját lelkének összetételét ismeri föl az Arisztoteles óta 2200 éven át megoldhatlanul hagyott problémák fejtegetésében.

A második megállapításunk az a megfigyelés, hogy *Rákosi*, kinek »elfogultságát« és úgynevezett állhatatlanságát fentebb igyekeztem megmagyarázni, egyetlenegy ily túlzott álláspontját védi folyton, szinte rögeszméhez hasonló makacssággal s abból nem enged, ez tudniillik a germanizálással szemben való állásfoglalása. Ez nemcsak abban nyilvánul, hogy mint olyan, ki az osztrák abszolutizmust átélte, a németesítés ellen természetesen a legteljesebb erővel folytatja a harcot, hanem nyilvánul abban is, hogy a legkisebb tünetben, például a világháború után a német-osztrák csatlakozás kérdésében, valamely veszedelmes magyarelles törekvést lát. Eddig a dolog rendben volna és érthető. Ellenben mint láttuk fentebb *Rákosi* e téren annyira elfogult volt, hogy 1870-ben Poroszország megtámadására izgatta a nemzetet, ami kétségtelen végzetlen katasztrófára vezetett volna s eléri ez elfogultsága tetőpontját akkor, mikor *Bismarck* a világ egyik legnagyobb politikai lángeszét, ugyane háború alatt bántó torzképben mutatta be a kevésbbé jól értesült magyar közönségnek. Itt már nem elég *Rákosi* romanticizmusára hivatkozni. Ennek a lelkébe beleiródott a verziónak mély, hogy úgy mondjam, születési gócpontja van nála, ez családjának német származása. Nemzetünk tudniillik a benne összevegyült különféle fajokból nincs még oly szerencsésen összeforrva, mint azt például a lassan összevegyült angol, vagy a hirtelen óriási arányokban egy katlanban kiforrt amerikai társadalom mondhatja el magáról. A különféle beolvadó s a magyarság ereje által asszimilált vérségek között a varrok még meg vannak, a forradás helyei látszanak s ennek következménye az, hogy a germánok, szlávok beolvadt utódai túlozzák a saját eredeti fajukkal szemben magyarságukat abban a hitben, hogy így nagyobb szolgál-

latot tehetnek nemzetüknek. Ez volt szerény nézetem szerint *Rákosi* ama túlzásának, mely mindig a germanizáció ellen indult, eredő oka is.

Harmadsoron *Rákosi* egy oly jellemző vonását kell kidomborítanom, amely miatt annyiszor érte támadás és amelyet még legjobb barátai és bámulói is túlzásnak tartottak. Ez abban állott, hogy mind gyakrabban jelent meg irodalmi, politikai vagy közművelődési ünnepélyeken, ahol a beszélők vagy felköszöntők tömege rendszeren az ő személyével foglalkozott. Ezt a jellemvonását a nagy magyar közírónak nemcsak azért emelem ki, mert éppen hajlott korában figyelhettem meg, hogy mily bámulatos rögtönző erő lakott benne, hanem más okon. Ha helyes volt fentebb az a megállapításunk, hogy míg az újságíró munkája a nagy eposoknak szakgatott maradványa, ellenben a közíró, a publicista a kórusos tragédiák művét folytatja mai közéletben, akkor ne feledjük el, hogy ennek a közírónak lelket; az ad, írásra az lendíti, sőt kényszeríti, ha közvetlenül ott van az élet forrásánál s nem tudósi elzárt szobában várja meg az események kihülését, hogy azokat regisztrálja és szétbontsa, hanem test és lélek szerint nekijük rohan és beleveti magát az élő élet folytonos áradásába. Ez volt, ami *Rákosit* beszédeinek, fölköszöntőinek sorozatára csábította. Amint a szobrásznak anyaga a márvány, amely nélkül nem tud faragni, amint a festő nem alkothat, ha elveszik tőle ecsetét és a szintubusokat, azonképpen a közíró művészi anyaga az emberi lelkeknek ama megmozdulása, amelyekhez közvetlenül hozzá tud érni a saját lelkével, mert ezek teszik őt igazi közíróvá és tartják abban az izgalmában, amelyben egyedül képes nagy hivatását teljesíteni. Az étellel való eme folyton megújuló kapcsolatnak nagyobb mestere nem volt *Rákosi Jenőnél*.

Ha most, Tekintetes Akadémia, visszatekintünk ama töredékes jellemzésre, amelyet a magyar írás e nagy alakjának, *Rákosi Jenőnek*, elsősorban közirodalmi munkásságáról adni merészkedtem, akkor egész fejlődését báró *Kemény Zsigmond* által való felfedezésétől kezdve, a trianoni katasztrófa után bekövetkezett haláláig, egyetlen szem-

pontból láthatjuk: *Rákosi Jenő* saját lelkéből. Ez a rendkívüli tehetség romantikus drámaíró volt, ki drámai erejét és csillogó költői szempontjait vitte bele a magyar újságok hasábjain fáradhatatlanul, mindig újra alakulva s mindig ugyanaz maradván, a nemzetbe. Minden munkássága csak így magyarázható. Így magyarázták azt már életében méltatói is, akik közül különösen *Concha Gyözőre* és *Papp Ferenc*re hivatkoztam. Ez a drámai lélek éppen a dramaturgia szabályainak megfelelőleg folyton harcolt, ennélfogva senki semminemű öregedés jelét nála halála idejéig nem láthatta szellemi termékein. Ellenkezőleg, hogy ha *Rákosinak* egy zseniális kortársa emlékirataiban azt mondhatta, hogy »a test öregszik, de a lélek mindig fiatalabb lesz« : úgy ez senkire jobban nem illik, mint *Rákosira*. Újságírói munkásságát a *Pesti Naplónál* kezdve, nagyobb hévvel folytatta a »*Reform*«-nál, majd még tüzeesebb lesz, midőn megalapítja a *Budapesti Hírlapot*, amely komoly, nagyszabású orgánumnak létrejövetele maga nagy tény irodalmunk történetében s ez a majdnem félszázad, amely alatt *Rákosi Jenő* volt a lap vezére, egységében rendkívüli alkotás. Mikor 1924-ben *Rákosi* megvált a *Budapesti Hírlaptól* s a *Pesti Hírlap* megcsodált vezércikkírója lett, tüze, heve nem hogy csökkent volna, hanem még csodálatosabb színekben ragyogott, néha szinte kápráztatott. Míg az öregedés lelki elváltozását átlagembernél az jelzi, hogy az elaggó ember konzervatizmusa csökönységgé válik, láthatára összeszorul, szokásai és emlékei erősebbek mint reményei és vágyai, *Rákosinál* mindez megfordítva történt. Attól a lélekfordulótól kezdve, amelyet fentebb úgy jeleztem, hogy a kommunizmus elleni visszahatásként rázta meg *Rákosit*, lassan lehullatta konzervatív, sőt óvatos politikájának maradványait s egy konzervatív, vérszegény időszakában a nemzetnek ő mindig liberálisabbá változott. Ezt nemcsak azok figyelhették meg, akik a kommunisták börtönét vele megosztván, láttuk csodálatos lelkierését s annak megifjodását, látta ezt minden olvasója, ki halála előtt négy-öt évig írt cikkeit olvasta, de nem maradt fiatalosan fellobogó lángjának hatása el e hazában, hiszen a nagy angol publi-

cistával, *lord Rothermerel* való történelmi barátsága, melyet ma már emlékszóbor örökít meg, robbantotta ki lelkéből utolsó nagyszerű szuggesztíóját s egyúttal lelkes hagyatékát a magyar nemzet számára: *revíziót, revíziót, revíziót!* Ezért merem jellemzésem végső sorai gyanánt idéznem magának *lord Rothermerenek* a magyar kereskedők 1929 december 15-i gyászünnepeére küldött következő szavaival:

»Rákosi Jenő életének és halálának nem szabad egyszerű történelmi eseménynek maradni Magyarországot barátai és a magyar hazafiak előtt. Szózatnak mondjam-e, parancsónak kell lennie, hogy gyűljenek zászlaja köré, hogy szenteljék életüket, mint ahogy ő szentelte, Magyarország megváltásának egyedüli és mindennél előbb való szolgálójának.«

Így áll előttünk ma is a magyar közírás nagy mestereinek, *Rákosi Jenőnek* alakja, mindig fiatalon, mindig lelkesen, szeretve ezt a nyelvet, amelynek egy-egy szavát magának lefoglalta különösképen, ezt a fajt, amelynek nagy ábrándjait ő álmodta végig, ezt a korszakot, amelyet megtöltött eszméivel, akarásával, el nem múló törekvéseivel. Ha most utolsó szónak én is nyelvünk egy elfeledett s irodalmilag nem használt szavát használom fel a nagy mester munkájára, úgy ez a szó, amely *Rákosi Jenőt* jellemzi, nem lehet más, mint az, amellyel a Nagy Magyar Alföld egyes részein, melyekről *Rákosi Jenő* oly gyönyörűen beszélt, a kiirtott erdő helyett egyedül otthagytott óriási szálfát nevezik. Ezt a fogalmat nyelvünk hatalmas őseréjével »*Böhönc*«-nek mondják. S valóban így áll ő előttünk s fog maradni minden magyar nemzedékre: letarolt erdőn, időknék ormán, hatalmas ágait minden viharra kitérve áll a magyar írásnak böhönce: *Rákosi Jenő*.